

УДК 341.2

О.А. МІРОШНИЧЕНКО, канд. юрид. наук, доц., Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ЕВТАНАЗІЯ ТА ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ У МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Ключові слова: право на життя, евтаназія, право на смерть, міжнародне право

У міжнародному праві протягом останніх років питання про евтаназію залишається величезно актуальним, перш за все, внаслідок посилення інтересу до нього у правовій доктрині та практиці деяких держав. Як це нерідко буває в міжнародному регулюванні прав людини, джерелом юридичної моделі поведінки є національне законодавство. Сьогодні цей факт визнають усі міжнародні органи по захисту прав людини, і тому для більш повного аналізу необхідно також звернутися до національного законодавства окремих держав.

Проблема евтаназії обговорюється і в наукових колах. Вивченню цього явища присвячені роботи таких вчених, як В.А. Ворона, В.К. Грищук, К.Б. Марисюк, Ю.О. Дмитрієв, Дж. Рейчелс та інших. З огляду на це, метою статті є дослідження універсальної та регіональної міжнародно-правової практики застосування евтаназії щодо існування суттєвих розбіжностей у національній і міжнародній практиці стосовно її визначення, легалізації та процедури здійснення.

Сам термін «евтаназія» в XVII ст. ввів англійський філософ Ф. Бекон (1561–1626 рр.), позначивши ним легку й безболісну смерть [1]. Евтаназія (від гр. «eu» – добре й «tha'natos» – смерть) – має значення мирної та безболісної смерті [2].

У XIX–XX ст. проблема евтаназії отримала новий зміст і придбала міжнародне значення. У жовтні 1987 р. в Іспанії 39 Всесвітня медична асамблея прийняла Декларацію про евтаназію, у якій остання як акт навмисного поз-

бавлення життя пацієнта – навіть на прохання його самого або на підставі подібного прохання його близьких – була визнана неетичною. Проте це не виключає необхідності поважного ставлення лікаря до бажання хворого не перешкоджати перебігу природного процесу вмирання [3].

Евтаназія чітко поділена на активну (як неетичну) і пасивну. Поняття евтаназії сьогодні – це процес спокійної й легкої смерті хворого без мук і страждань. Говорячи про евтаназію, зазвичай розуміють *активну евтаназію* (або, як її ще називають, «метод наповненого шприца»), тобто виконання дій, спрямованих на припинення мук безнадійно хворої людини, результат яких є смертельним для останньої. До активної евтаназії належить і *суїцид, який асистується (assisted suicide)*. Це коли пацієнту на його прохання надається допомога в здійсненні самогубства. *Пасивна евтаназія* полягає в тому, що хворому (підкреслюємо, теж на його прохання) припиняють надавати спрямовану на продовження життя медичну допомогу, що призводить до природної смерті [4].

Евтаназію також іноді класифікують відповідно до наявності або відсутності прохання самого пацієнта. *Добровільна евтаназія* виконується на прохання хворого, *недобровільна* відбувається, коли процес прискорення смерті здійснюється без його прохання і згоди, *ненавмисна* означає, що пацієнт, наслідки евтаназії для якого вже наступили, дав явно виражену згоду про протилежне [5].

У 1977 р. в штаті Каліфорнія (США) після багаторічних референдумів було прийнято перший у світі закон «Про право людини на смерть», згідно з яким невиліковно хворим людям надавалося право оформити документ про їх бажання відключити реанімаційну апаратуру за певних умов. Однією з умов здійснення евтаназії повинен бути висновок психіатра про осудність пацієнта, а Американська асоціація психіатрів при цьому забороняє її членам брати участь в подібних процедурах. Інша обов'язкова умова полягає в тому, що провадити евтаназію має тільки лікар, при

цьому, Американська медична асоціація ухвалила рішення про заборону евтаназії, оскільки лікарі не повинні бути катами [6].

Піонером легалізації добровільної смерті в Європі стали Нідерланди. Історія її розпочинається з 1973 р., коли голландський суд засудив лікаря, який убив свою матір, до тижня тюремного ув'язнення. Цей випадок послужив прецедентом для визнання в 1984 р. Верховним судом країни добровільної евтаназії прийнятною. Таким чином, якщо лікар виконував вимоги інструкції, складеної Королівською медичною асоціацією, він міг не боятися кримінальної відповідальності. Природний розвиток легалізації цього процесу закінчився ухваленням у квітні 2001 р. відповідного закону про легалізацію евтаназії (будь-якої з її форм), який набув чинності 01.01.2002 року [7]. Цим законом встановлюються обов'язкові для виконання лікарями критерії, за яких існує можливість здійснення евтаназії. Лікар зобов'язаний:

- переконатися, що прохання пацієнта добровільне й обдумане;
- упевнитися, що страждання пацієнта нестерпні й немає жодної перспективи поліпшення стану його здоров'я;
- інформувати пацієнта про його стан на даний момент і про подальший прогноз;
- прийти разом з пацієнтом до висновку, що немає іншої альтернативи;
- проконсультуватися ще хоча б з одним незалежним фахівцем, який повинен оглянути пацієнта й дати письмовий висновок;
- надати належні медичне обслуговування й увагу при здійсненні евтаназії [8].

Так звана інформована згода пацієнта, тобто рішення, засноване на володінні повною інформацією про стан свого здоров'я, за голландським законодавством може бути виражена усно або письмово.

Бельгія стала другою країною в Європі, що легалізувала евтаназію [9]. Закон, що набув чинності 23.09.2002 р. і заснований перш за все на голландському досвіді, має також і свої особливості. Як уже наголошувалося, евтаназія – ця навмисна дія, яка може бути виконана

як лікарем, так і третьою незаінтересованою особою на прохання пацієнта, спрямоване на закінчення його життя. В обов'язок лікаря, окрім того, що вже було вказано в голландському законі, також входить упевнитися, що пацієнт володіє законною правоздатністю (повнолітнього віку або емансипованого молодшого) і усвідомлює свої дії, виражені у проханні про евтаназію [10].

Схожими рисами названих законів зазначених країн є те, що лікар зобов'язаний проконсультуватися з незалежним фахівцем-експертом і що кількість таких консультацій не обмежена. В обох країнах існує система контролю (що складається з лікарів, адвокатів, родичів або знайомих), яка виступає вищою інстанцією. До її компетенції належить складання щорічного звіту про стан таких пацієнтів і надання рекомендацій щодо можливості здійснення евтаназії.

Голландський закон визнає рівною в юридичному значенні письмову й усну форми заяви з проханням про евтаназію, бельгійський же – тільки письмову. Голландським законом діти від шістнадцяти до сімнадцяти років визнаються правоспроможними для відповідного вирішення про закінчення свого життя, батьки також повинні брати участь у цьому процесі. Рішення дітей від дванадцяти до шістнадцяти років вимагає обов'язкового схвалення батьками (опікунами). У бельгійському ж законі що стосується віку, йдеться лише про емансипований молодший вік без чіткого пояснення, що мається на увазі.

Цікавий досвід щодо даної проблеми можна почерпнути із законодавства Швейцарії, в якому не має конкретного закону про декриміналізацію евтаназії. Проте її Кримінальний кодекс (ст.114) визначає, що особа, яка вчинила вбивство із співчуття до жертви, не підлягає покаранню. А в ст.115 Кодексу вказується, що зазначене діяння, вчинене з егоїстичного мотиву, тягне за собою покарання. Ця стаття, починаючи з 1942 р., застосовувалася тільки одного разу, і тоді її метою було звільнення від покарання особи, яка надала іншій особі знаряддя для здійснення самогубства. Тепер з

допомогою цієї статті намагаються легалізувати евтаназію, що не відповідає намірам законодавця. Однак допомога у здійсненні самогубства («суїцид, що асистується») у Швейцарії залишається безкарним діянням.

У 2004-му році Франція стала третьою європейською країною, яка легалізувала евтаназію. Депутати Національних зборів країни практично одногосно схвалили законопроект, що легалізує пасивну евтаназію.

Прийнятий французькими парламентаріями закон, правда, ще не дозволяє застосовувати евтаназію як таку, але дозволяє на прохання важко хворого припинити лікувати його. До прийняття такого несподіваного рішення законодавців Франції підштовхнув той факт, що багато безнадійно хворих французів, по-перше, користувалися цим, вдаючись до послуг медиків з сусідніх країн, а по-друге, що деякі лікарі з самої Франції давно вже практикували евтаназію, але не відкрито.

Розглянуті вище випадки легалізації евтаназії послужили поштовхом для розвитку подібних ідей і в інших країнах. Так, у Великобританії у 2002 р. почала свій розвиток поширена на весь світ справа *Diane Pretty v. UK*, остаточне рішення за якою виносив уже Європейський суд з прав людини. Апеляція цієї жінки про евтаназію з посиланням на п.1 ч.2 закону про суїцид 1961 р., де самогубство не визнається злочином, була відхилена Палатою лордів парламенту Великобританії. Проблема полягала в тому, що через свою хворобу Діана не могла вчинити суїцид без сторонньої допомоги, а згідно з місцевими законами допомога в самогубстві карається чотирнадцятирічним ув'язненням. Діана звернулася до Європейського суду з прав людини з проханням звільнити її чоловіка від можливого покарання.

22.03.2002 р. Верховний суд Великобританії дозволив паралізованій громадянці країни (ім'я якої не повідомлялося у пресі) померти. «Miss B.», як її назвали журналісти (оскільки першою була «Miss A.» – *Diane Pretty*), знаходячись у повній свідомості, будучи повністю паралізованою, зажадала відключити штучну легеню, за допомогою якої лікарі

підтримували її життя. Суд ухвалив, що дії лікарів по збереженню життя проти бажання пацієнтки були незаконними, і зобов'язав лікарню виплатити їй 100 фунтів як відшкодування за протизаконне вторгнення в її «приватну власність» [11].

29.04.2002 р. стало особливою датою для обох жінок. Цього дня Європейський суд з прав людини відмовив *Diane Pretty* в її праві на гідну смерть, а *Miss B.* відповідно до рішення суду була відключена від апарату штучної вентиляції легенів.

Рішення у справі *Miss B.* не є першим прецедентом у Великобританії. Ще в 1989 р. у справі *NHS Trust Airedale v Bland* суд підтвердив право пацієнта відмовитися від штучних засобів підтримки життя; відмова розглядалася як природна смерть [12].

Справи *Diane Pretty* і *Miss B.* ще раз підтверджують існування проблеми співвідношення пасивної евтаназії і права людини на відмову від лікування. Іноді обидві категорії використовуються як альтернативні [13]. Можливо, рішення криється в мотивації. Так, у першому випадку метою дії є тільки припинення життя, а при відмові від лікування можливо існування інших мотивів або ж взагалі відсутність таких. Також необхідно враховувати право людини на самовизначення і невтручання в особисте життя не щодо вибору життя або смерті, а відносно продовження лікування або відмови від нього. Це право визнано у всьому світі, і немає жодного прикладу його обмеження. Будь-який лікар, який здійснює лікування проти явно вираженої волі пацієнта, вчиняє напад і за ці дії може нести кримінальне покарання. Таким чином, основна відмінність полягає у спрямованості волі пацієнта. При пасивній евтаназії – це бажання смерті, а при відмові від лікування воля виявляється в самій відмові.

Розвиток і рішення у справі *Diane Pretty* говорить про неприйняття концепції активної евтаназії як судовими органами Великобританії, так і Європейським судом з прав людини, який, зокрема заявив, що держава зобов'язана забезпечувати захист життя людини.

Отже, ст.2 Європейської конвенції про права людини не можна, без перекручення тексту, тлумачити як таку, що надає діаметрально протилежне право, а саме – право на смерть; вона також не може породжувати і право на самовизначення в значенні надання людині права вибирати смерть, а не життя [14].

Що стосується легалізації евтаназії Нідерландами, то Парламентська асамблея Ради Європи заявила, що цей крок буде розцінений як порушення фундаментального права людини на життя, що спричиняє за собою порушення і ст.2 Європейської конвенції про права людини: право на життя охороняється законом, і ніхто не повинен бути позбавлений життя навмисно [15].

Європейський суд указав, що ст.2 Конвенції не передбачає так зване право на смерть (цей термін спірний і не має юридичного характеру). Проте Суд не визначив легальності евтаназії щодо цієї статті. Цим займалися вищі суди держав-учасниць Європейської конвенції про права людини. Так, Вищий адміністративний суд Бельгії визнав, що закон про евтаназію не сумісний з умовами Європейської конвенції. З другого боку, після аналізу практики Європейського суду з прав людини бельгійський суд вказав і на те, що обов'язок держави по захисту права на життя (ст.2 Європейської конвенції) має бути збалансованим з індивідуальним правом на самовизначення. Це означає, що зобов'язання держави по захисту права на життя (ст.2 Європейської конвенції) належить бути урівноваженим із правом людини на захист від жорстокого з нею поводження й тортур (ст.3 Конвенції), а також із правом на повагу до її особистого життя (ст.8). У Конвенції ж не вказано, як цей конфлікт між фундаментальними правами треба вирішувати [16].

Суди Голландії й Бельгії з посиланням на рішення Європейської комісії з прав людини щодо Норвезького закону про аборти від 19.05.1992 р. заявляють, що вирішення проблеми легалізації евтаназії – це завдання й відповідальність законодавця. Зрозуміло одне: суди повинні поважати рішення, вибране законодавцем. Щодо питання про сумісність

легалізації абортів і ст.2 Конвенції Європейська комісія відповіла, що в такій тонкій царині держави-учасниці повинні мати деякий власний розсуд. Це ж рішення лежить і в підґрунті легалізації евтаназії Голландією й Бельгією, тільки з тією обмовкою, що розсуд держав не має необмеженого характеру. Зобов'язання захищати право на життя належить оцінювати у світлі умов і процедур, супроводжуваних закон про евтаназію.

У більшості країн Європи евтаназія все ж таки залишається кримінально караним злочином. Проте в дефініції статі кримінального закону цей термін не застосовується, а використовуються такі, як «убивство» або «допомога в здійсненні самогубства». Українське законодавство не визнає правомірність евтаназії і кваліфікує її як злочин [17].

Комітет Ради Європи з біоетики провів дослідження по проблемі евтаназії в державах Європи і представив його результати в документі «Питання й відповіді про евтаназію» від 20.01.2003 р. [18]. У країнах, що вже легалізували евтаназію, немає навіть чітких критеріїв визначення цього поняття, не говорячи вже про розмежування евтаназії за видами. Невизначено розв'язується також питання про те, хто має право здійснювати евтаназію. Іноді це лікар, кандидатура, якого схвалена пацієнтом, але в основному – це третя, незайнтересована особа. Також існують розбіжності і з приводу того, хто має право просити про евтаназію. Мається на увазі вік особи, її психічний стан, правоздатність і діагноз. Не менш важливим є й питання про юридичну силу прохання про евтаназію в письмовому або усному вигляді.

Декриміналізація евтаназії, вказує Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) в документі від 10.09.2003 р., дозволить контролювати цей процес і обмежити його чіткими рамками закону. Тому, що тільки контрольовані процедури й чіткі правила застосування евтаназії покладуть край довільній системі, існуючій у багатьох країнах Європи.

25.01.2012 року ПАРЄ прийняла резолюцію (1859) «Захист прав та гідності людини з урахуванням раніше висловлених побажань

пацієнта» [19], в якій зазначено, що «евтаназія, як навмисне вбивство, за допомогою дії або бездіяльності недієздатної людини в нібито її інтересах, повинна бути заборонена». Дана резолюція спрямована на визначення принципів, які мають застосовуватися в Європі, таких, як «заповіт за життя», або «завчасні вказівки». Раніше ПАРЄ у рекомендації (1418) «Про захист прав людини і гідності невиліковно хворого і помираючого» [20] наполягала на «забороні умисного позбавлення життя невиліковно хворої або вмираючої людини». ПАРЄ і держави-члени Ради Європи продовжують засуджувати евтаназію і самоубивство, яке асистується.

У законодавстві України взагалі не використовується термін «евтаназія». Вказується лише на заборону задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя, без застосування самого терміну (ч.4 ст.281 Цивільного Кодексу України) [21].

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що проблема евтаназії не повинна розв'язуватися тільки на національному рівні; міжнародні органи також мають впливати на подальший її розвиток. У зв'язку з важливістю питання вважаємо за необхідне створити правову однаковість у цій царині, що дозволить мати ту прозорість, яка є неодмінною умовою прав людини й людської гідності. Саме для цього потрібно якнайширше обговорення порушеної проблеми як на національному, так і на міжнародному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гришук В. К. Евтаназія в теорії і практиці зарубіжних держав і в Україні / Гришук В. К., Марисюк К. Б. // Митна справа. – 2002. – № 6. – С. 75–83.

2. Ethical eye: Euthanasia. Ethical and human aspects. – EU, 2004. – Vol. 1 – 176 p.

3. Права людини і професійні стандарти для юристів: Документи міжнародних організацій. – Амстердам–Київ : Українсько-Американське бюро захисту прав людини, 1996. – 341 с.

4. Что такое эвтаназия от древности до наших дней // Тема дня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.temadnya.ru/spravka/30apr2002/1288.html>.

5. Euthanasia facts. The basics. Euthanasia Definitions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euthanasia.com/definitions.html>.

6. Эвтаназия: за и против // Здоровье Украины: Мед. газ. – 2001. – № 1. – С. 5.

7. Netherlands legalizes mercy killing // BBC News Service (Europe) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1736990.stm>.

8. Parliamentary Assembly. Council of Europe. Euthanasia, Doc. 9898 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/workingdocs/doc03/edoc9898.htm>.

9. Europe Belgium Legalizes Euthanasia // BBC News Service (Europe) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1992018.stm>.

10. Parliamentary Assembly. Council of Europe. Euthanasia, Doc. 9898 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/workingdocs/doc03/edoc9898.htm>.

11. Дело «мисс Б.». Как ей разрешили умереть // Тема дня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.temadnya.ru/spravka/30apr2002/1286.html>.

12. Otłowski M. Voluntary Euthanasia and the Common Law. – Oxford: Clarendon Press, 1997. – 367 p.

13. A euthanasia glossary // BBC News Service (Europe) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/background_briefings/euthanasia/331256.stm.

14. Рішення у справі «Пітті проти Сполученого Королівства» // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2002. – № 2. – С. 147–148.

15. Parliamentary Assembly. Council of Europe. Legalisation of euthanasia in the Netherlands is a violation of human rights, Doc. 9098 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc01/EDOC9098.htm>.

16. *H v. Norway*. Application № 17004/90 (1992). D.R European Commission of Human Rights. vol. 73, (155), p.168, § 1.

17. Конституція України. Науково-практичний коментар / ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Х. : Право ; К. : Ін Юре, 2003. – 808 с.

18. Answers Euthanasia Questionnaire. Steering Committee on Bioethics (CDBI). Council of Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.coe.int/healthbioethic/activities/09_euthanasia/INF\(2003\)8e_replies_euthanasia.pdf](http://www.coe.int/healthbioethic/activities/09_euthanasia/INF(2003)8e_replies_euthanasia.pdf).

19. Protecting human rights and dignity by taking into account previously expressed wishes of patients. Resolution. Doc: 1859 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefATDetails_E.asp?FileID=18064.

20. Protection of the human rights and dignity of the terminally ill and the dying. Recommendation. Doc: 1418 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefATDetails_E.asp?FileID=16722.

21. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page6>.

Мірошниченко О. А. Евтаназія та право людини на життя у міжнародному та національному праві / О. А. Мірошниченко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 459–464 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12moatnp.pdf>

Виконано аналіз сучасних тенденцій розвитку евтаназії в сенсі права людини на життя. Зроблено висновок, що уніфікація правових норм на рівні міжнародного права не завжди відповідає позиції національного права окремих держав. У цих відмінностях прослідковуються проблеми правового врегулювання питань евтаназії.

Мірошниченко О.А. Евтаназия и право человека на жизнь в международном и национальном праве

Выполнен анализ современных тенденций развития эвтаназии в смысле права человека на жизнь. Сделан вывод, что унификация правовых норм на уровне международного права не всегда отвечает позиции национального права отдельных государств. В этих отличиях прослеживаются проблемы правового урегулирования вопросов эвтаназии.

Miroshnichenko O.A. Euthanasia and Human Right to Life in International and Domestic Law

The assaying of modern lines of evolution of euthanizing in sense of a human right on life is made. The output is drawn that unification of precepts of law at international law level not always responds a stand of the national right of the separate states. In these differences problems of legal settlement of euthanizing are tracked.